

14. Кодекс о недрах Республики Казахстан // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1995. – № 24.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2009 р.

П.О. Геоздик

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
У КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ
ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА**

Питання про визнання судової практики джерелом права, в тому числі екологічного, традиційно відноситься до числа дискусійних¹. Це питання досліджувалося в роботах Алексеева С.С., Бринчука М.М., Дубовик О.Л., Марченка М.Н., Морозова Л.А., Пархоменко Н.М., Тихомирова Ю.А., Хорошковської Д.Ю., Шадже А.М., Шемшученка Ю.С. та інших правознавців. З огляду на актуальність цього питання, його значення для оцінки перспектив законодавчого регулювання діяльності судових органів у даній статті робиться спроба продовжити його дослідження.

Одразу зазначимо, що під судовою практикою розуміється об'єктивований досвід індивідуально-правової діяльності судових органів, який формується в наслідок застосування права при вирішенні юридичних справ².

Ця практика в одних випадках визнається джерелом права, оскільки судові органи здійснюють діяльність по конкретизації закону, яка не зводиться лише щодо тлумачення юридичних норм, а виявляється у виробленні правоположень, котрі хоч й не можуть бути поставлені на одну площину з юридичними нормами, однак вносять у правове опосередкування суспільних відносин нові елементи³. Інша точка зору, що достатньо поширена в юридичній науці, зводиться до того, що правоположення, з яких формується судова практика, у якості приписів, що конкретизують юридичні норми, означає, що має місце не правотворчість, а прояви іншого юридичного рангу – прояви підзаконні, що відносяться до сфери застосування права. Ці погляди відтворені й у еколого-правовій літературі. Так, Шемшученко Ю.С. зазначає, що судова практика, не будучи джере-

¹ Марченко М.Н. Источники права: учеб.пособие. – М., 2008. – С. 357 – 415; Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – С. 311 – 317; Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды). – М.: 2002. – С. 128 – 130.

² Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. – С. 254.

³ Безина А., Лазарев В. Конкретизация права в судебной практике // Советская юстиция. – 1968. – № 2. – С. 6 – 7; Морозова Л.А. Еще раз о судебной практике как источнике права // Госдурство и право. – 2004. – № 1. – С. 20 – 23.

лом екологічного права, водночас відіграє позитивну роль у правильному його застосуванні. Зокрема, постанови Пленуму Верховного Суду України і Пленуму Вищого господарського суду України "не містять нових правових норм, а надають тлумачення чинних законів і підзаконних актів. Вони орієнтують на одноманітне застосування законів судами України. Певною мірою це компенсує застосування судового прецеденту, властивого для англосаксонської системи права"¹. У свою чергу, Бринчук М.М. наголошує на необхідності віднесення судової практики до джерел екологічного права².

Певне загострення у дискусії з приводу визнання чи невизнання судової практики джерелом права в Україні внесло положення Основного Закону України (ст.6) про організацію влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. За цим принципом органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Для окремих правознавців це конституційне положення стало сигналом того, що проблема віднесення судової практики до джерел права вирішена не на користь останньої³. Адже, такий поділ виключає виконання законодавчими, виконавчими та судовими органами подібних або змішаних функцій. Тому судові органи не вправі творити право. Їх рішення, не зважаючи на свою оригінальність і юридичну грамотність, не можуть служити взірцем, джерелом для прийняття рішення по іншій аналогічній справі. Судову практику слід розглядати лише у плані застосування права, тлумачення і роз'яснення його окремих положень⁴.

Проте, з зазначеним підходом згодні далеко не усі науковці. Інша точка зору полягає у тому, що конституційні положення, що закріплюють самостійність усіх гілок влади, включаючи судову, змінює становище останньої. Місце та функції судової влади не можуть зараз обмежуватися "лише компетенцією вершити правосуддя"¹. Тобто, вони саме як функції влади мають поширюватися і на правотворення².

¹ Екологічне право України. Академічний курс: Підручник. – Друге видання / За заг. ред. Ю.С.Шемшученка. – К.: ТОВ "Вид-во "Юридична думка", 2008. – С. 28 - 29.

² Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юридических учебных заведений. – М.: Юрист, 2002. – С. 128 - 130.

³ Экологическое право Украины: Курс лекций. Под ред. канд. юрид. наук, доцента Каракаша И.И. – Одесса: Латстар, 2001. – С. 26.

⁴ Петров В.В. Экологическое право России. Учебник для вузов. – М.: Издательство БЕК, 1995. – С. 96.

¹ Мартынич Е., Колоколова Э. Прецедентное право: от советской идеологии к международной практике // Российская юстиция. – 1994. – № 12. – С. 21.

² Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юридических учебных заведений. – М.: Юрист, 2002. – С. 128 - 130.

Ця позиція набуває все більше послідовників у зв'язку з утворенням відповідно до Конституції України (розділ XII) Конституційного Суду України. До його повноважень належить: вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради України Автономної Республіки Крим; про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; офіційне тлумачення Конституції України та законів України (статті 150, 151 Конституції України, ст.13 Закону України "Про Конституційний Суд України" від 16.10.1996 р.³).

Практика Конституційного Суду України поступово охоплює своїм впливом і сферу екологічного законодавства. В актах останнього все більше з'являється посилок на рішення Конституційного Суду України, яким те чи інше положення відповідного закону визнається неконституційним. Прикладом тут може бути Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (неконституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005⁴. У ньому зафіксовано, що Конституційний Суд України дійшов висновку про те, що пункт 6 Перехідних положень Кодексу через відсутність встановленого порядку переоформлення права власності або оренди та унеможливлення безоплатного проведення робіт із землеустрою і виготовлення технічних матеріалів та документів для переоформлення права постійного користування земельною ділянкою на право власності або оренди в строки, визначені Кодексом, суперечить положенням частини четвертої статті 13, частини другої статті 14, частини третьої статті 22, частини першої статті 24, частини першої, другої, четвертої статті 41 Конституції України. Це рішення було відтворено у Земельному кодексі України.

Розглядаючи рішення, що ухвалює Конституційний Суд України слід відзначити, що вони є обов'язковими для виконання на території України, остаточною і не можуть бути оскаржені. Такі риси зазначених рішень з огляду на те, що вони призводять до скасування чи зміни окремих положень відповідних правових актів, дозволяє віднести їх на думку багатьох правознавців до джерел права¹. Проте, є особливості, котрі відрізняють їх

³ Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 49. - Ст. 272.

⁴ Офіційний вісник України. - 2005. - № 39. - Ст. 2490.

¹ Хорошківська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., 2006. - С. 14 - 15; По-

від інших джерел права – законів та підзаконних нормативно-правових актів.

По-перше, прийняття закону завжди зумовлена практичною потребою у регулюванні тих чи інших суспільних відносин, є реакцією на існуючі в суспільстві конфлікти, яка потребує вирішення. Натомість, рішення Конституційного Суду стосуються тільки чинних законів та інших правових актів і тільки у випадку, коли виникає потреба у з'ясуванні їх відповідності Конституції України чи офіційному тлумаченні. Воно "не самостійно" у тому сенсі, що прив'язано до правового акту, прийнятого іншим органом. Призначенням цього рішення є усунення ускладнень при застосуванні тих чи інших правових норм, забезпеченні їх чіткої інтерпретації, усуненні неузгодженостей з Конституцією України, допущені у силу різних обставин при прийнятті відповідного закону чи іншого правового акту.

По-друге, рішення Конституційного Суду України є "не самостійним" й тому, що приймається за ініціативою інших суб'єктів, яка виявляється у звернення (у формі конституційного подання та конституційного звернення) до Конституційного Суду України. Суб'єктами цих звернень є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна рада України Автономної Республіки Крим (частина перша ст. 150 Конституції України) та громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (ст. 37 Закону України "Про Конституційний Суд України"). У конституційному поданні та конституційному зверненні обов'язково мають міститися у першому випадку обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень) або необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України. Конституційне подання або конституційне звернення може бути відкликано за письмовою заявою суб'єкта, який його направив до Конституційного Суду України, вбудь-який час до дня розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України (ст. 44 Закону України "Про Конституційний Суд України"). Умови й характер звернень (це письмове клопотання про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційними, про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України), на які має відреагувати Конституційний Суд України, свідчать про особливість рішень

горілко В., Федоренко В. Джерела права України (загальна теорія джерел конституційного права) // Вісн. Акад.правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 56; Пахолок Л.І. Деякі питання співвідношення функцій законодавчої та судової влади // Парламентаризм в Україні: теорія і практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2001. – С. 296 – 297; Тихомиров Ю.А., Котелевская И.В. Правовые акты: Учебно-практическое и справочное пособие. – М, 1999. – С. 229.

Конституційного Суду України як джерел права - вони мають допомогти у чіткому розумінні законів, сприяти їх єдиному розумінні шляхом надання офіційного тлумачення, у захисті конституційних права особи, порушених при прийнятті тих чи інших законів, шляхом визнання неконституційними відповідних законодавчих положень. Тож є усі підстави розглядати рішення Конституційного Суду України як додаткові, допоміжні форми (джерела) права¹.

Подекуди до таких само допоміжних форм (джерел) права відносять й роз'яснення інших вищих судових органів з питань застосування законодавства² при розгляді відповідних справ на основі узагальнення судової практики згідно Закону України "Про судоустрій" від 07.02.2002 р.³ (статті 44, 47, 55 та ін.). Дійсно такі роз'яснення у сфері законодавчого регулювання охорони довкілля (зокрема, *Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17 "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля"*; *Постанова Пленуму Верховного суду України від 16.04.2004 р. № 7 "Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ"*⁴, *огляд Вищого господарського суду України від 01.01.2009 р. "Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища"*⁵; *інформаційний лист Вищого господарського суду України від 17.03.2006 р. № 01-8/622 "Про практику Верховного Суду України у справах зі спорів, пов'язаних з розрахунками за природний газ та послуги з його транспортування"*⁶ тощо), сприяють одноманітному застосуванню відповідних законів судами України. Однак, вони не містять нових правових норм, а надають тлумачення чинних нормативно-правових актів. При цьому роз'яснення не повинні суперечити чинним законам, вони не можуть змінити чи відмінити закон, виробляються на основі тих норм, що існують, а не на своїй суб'єктивній волі судовим органом.

Очевидно, що такі роз'яснення мають підзаконний, правозастосовчий характер і не можуть розглядатися як джерела права. У певних випадках в законі це прямо підкреслюється. Зокрема, у Законі України "Про судоустрій" (частина перша ст. 39) при визначенні повноважень вищого спеціалізованого суду зазначається, що він "надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції України та законів у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу

¹ Шадже А.М. Методология теории и практики современного российского законодательства (теоретико-правовой анализ). Дис. ... д-ра юрид. наук. - СПб., 1999. - С. 64 - 65.

² Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - К., 2006. - С. 9 - 12.

³ Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 27 - 28. - Ст. 180.

⁴ Вісник Верховного суду України. - 2004. - № 6. - С. 22.

⁵ Вісник господарського судочинства. - 2009. - № 3.

⁶ Бізнес: законодавство та практика. - 2006. - № 6.

судової статистики; дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ судової юрисдикції".

Прикладом такої діяльності вищих спеціалізованих судів є рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 25.03.2009 р. № 04-06/44 "Про внесення змін та доповнень до роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 27.06.2001 р. № 02-5/744 "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища"¹. В них у зв'язку із змінами, які сталися у чинному законодавстві України, та на підставі вивчення практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, і з метою забезпечення однакового і правильного застосування господарськими судами норм законодавства, яке регулює відповідні правовідносини, надається тлумачення положень законодавства у галузі охорони навколишнього середовища, які викликають ускладнення при їх застосуванні в судовій практиці.

Не є джерелами екологічного права й постанови Пленуму Верховного Суду України, у яких містяться роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства. Як зазначається у спеціальних дослідженнях сприйняття правоположень, що вироблені судовою практикою, узагальнені на пленарних засіданнях і включені в постанови Пленуму Верховного Суду України здійснюється не на підставі їх обов'язковості, а відповідно до аргументованості та авторитету цієї судової інстанції. Проте останнє не є визначальною ознакою джерела права оскільки юридична сила ґрунтується не на авторитеті органу державної влади, а на відповідних конституційних уповноваженнях².

Роз'яснення з питань застосування екологічного законодавства, що містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України, мають очевидну правозастосовчу спрямованість, оскільки призначені для вироблення єдиної практики застосування еколого-правових норм. Ці роз'яснення не можуть змінити закон, навіть й тоді, коли та чи інша норм уточнюється. Адже таке уточнення не може виходити за межі цієї норми й тільки з урахуванням інших нормативно-правових положень, що стосуються відповідного питання. В літературі іноді наполягається на включенні до відповідного законодавства припису про рекомендаційний характер роз'яснень Пле-

¹ Закон і бізнес від 06.06.2009 р. № 25.

² Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – С. 316 – 317.

ному Верховного Суду України¹, щоб зняти усі питання щодо віднесення їх до джерел права.

Отже, підводячи підсумок проведеного дослідження слід констатувати, що у силу своєї обов'язковості, характеру впливу на законотворення, рішення Конституційного Суду України, що стосуються екологічного та інших галузей законодавства, слід віднести до допоміжних, додаткових джерел права. Судова практика інших судових органів, хоч і має позитивний вплив на застосування законодавства в галузі охорони навколишнього природного середовища, не може визнаватися джерелом екологічного права.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2010 р.

Є.Є. Березін

ПРИМИРНІ ПРОЦЕДУРИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ (КОНФЛІКТІВ)

В статті 1 Конституції України проголошено, що Україна є соціальною, правовою державою.

Однією з головних ознак соціальної, правової держави є наявність розвинутого громадянського суспільства, якому притаманний високий рівень правосвідомості. Саме від рівня правосвідомості в тій чи іншій мірі залежить, наскільки ефективно громадяни країни будуть використовувати законодавство у врегулюванні цивільних, житлових, земельних, сімейних, а також трудових спорів.

На сьогодні в Україні створена необхідна законодавча база, що передбачає механізм вирішення таких спорів, правовий статус органів, які приймають щодо них відповідні рішення та осіб, що беруть у них участь. На жаль, в Україні не кожна людина володіє достатнім обсягом правових знань, щоб вміло обрати для себе оптимальний варіант поведінки в межах норм права, оцінити предмет і характер спору, визначити, до компетенції якого органу входить розгляд розбіжностей.

Виходячи із цього, існує нагальна потреба в тому, щоб юристи-практики, представники органів державної влади й місцевого самоврядування, профспілок, вчені в галузі права постійно доводили до населення питання щодо правових шляхів урегулювання конфліктів (зокрема, колективних трудових спорів), проводили роботу, спрямовану на розвиток вітчиз-

¹ Пахолок Л.І. Деякі питання співвідношення функцій законодавчої та судової влади // Парламентаризм в Україні: теорія і практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - К., 2001. - С. 297 - 298.